

SURİYE'DE HAFIZ ESAD REJİMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Muhafif hiçbir odağın ortaya çıkmasına izin vermeyen Esad, 1946-1963 yılları arasındaki istikrarsız, fakat demokratik sistemin yerine istikrarlı fakat otoriter bir rejim inşa etmeyi tercih etmiştir. Bu istikrarın sigortası ise yüzyıllar sonra ilk kez siyasal sistemin merkezine taşınan, ordu ve güvenlik güçlerinin kilit noktalarına yerleştirilen Nusayriler olmuştur.

Nuri SALIK

2010 yılının sonunda başlayan ve Ortadoğu'da tarihsel bir kırılma noktası olan Arap Baharı sürecinin duraklamasında ve gerilemesinde Suriye tecrübesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Tunus, Mısır ve Libya halklarının diktatörlüklere karşı verdiği mücadeleden esinlenerek demokrasi ve özgürlük hedefiyle 15 Mart 2011 tarihinde barışçıl gösterilerle başlayan Suriye devrimi, rejimin gerçekleştirdiği katliamlar sonucu kısa sürede kanlı bir iç savaşa evrildi. Arap Baharı'nın bölgede estirdiği rejim değişikliği rüzgârının aksine Beşar Esad, bölgesel ve küresel ittifaklarına dayanarak iktidarını hala korumaktadır. Esad'ın geniş halk kesimlerinin muhalefetine ve ülkenin büyük bir kısmında kontrolü kaybetmesine rağmen koltuğunu korumasında babası Hafız Esad'dan tevarüs ettiği Baas rejiminin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu yazıda, Suriye'de Hafız Esad rejiminin nasıl ortaya çıktığı ele alınacaktır. Esad rejimin ortaya çıkış sürecinin incelenmesi, günümüzde yaşanan krizin sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi için tarihsel ve sosyolojik bir perspektif sağlayacaktır.

Modern Suriye'nin Doğuşu

Modern Suriye devletinin günümüzdeki sınırları Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'dan çekilişinin ardından emperyalist devletler tarafından çizildi. İngiltere ve Fransa arasında gerçekleştirilen toprak paylaşımı sonucunda Suriye, Osmanlı'nın Bilad üş-Şam adını verdiği ve günümüz Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin topraklarını kapsayan

coğrafyanın parçalanmasıyla yapay bir devlet olarak kuruldu. Suriye, 1946 yılında modern bir ulus-devlet olarak bağımsızlığını kazandığında, toplumun kendisini özdeşleştirdiği Arap kimliği ile emperyalist ülkelerin dayattığı sınırlar arasında bir gerilim bulunmaktaydı. Bağımsızlık sonrası dönemde Suriye'nin yaşadığı kimlik bunalımı, Arap devletleri arasında siyasal birliğin tesis edilmesini hedefleyen pan-Arap milliyetçiliğinin ülkede güç kazanmasını sağladı.

Suriye toplumu bir yandan ulusal kimliğin gelişimini engelleyen pan-Arap milliyetçiliğine bağlılığını korurken, diğer yandan çeşitli toplumsal gruplar devlet altı etnik, mezhep ve kabile kimliklerine sadakat beslemeye devam ediyordu. Nüfus kompozisyonu açısından tam bir mozaik görünümüne sahip olan Suriye'de çoğunluğu Sünni Araplar oluşturmaktaydı. Sünni Arapların yanı sıra ülkede Nusayriler, Hıristiyanlar, Kürtler, Dürziler ve İsmaililer gibi pek çok etnik ve dini azınlık grubu bulunuyordu. Bu denli karmaşık bir nüfus yapısına sahip olan Suriye toplumunu bir arada tutacak ortak bir kimlik bulunmamasının yanı sıra, kentli Sünni elitler ile kırsal tabanlı heterodoks azınlıklar arasında ciddi sınıfsal farklılıklar bulunmaktaydı.

Bağımsızlık sonrası Suriye siyasetinde başat güç, Osmanlı Devleti'nden itibaren siyasal sistemin merkezinde bulunan toprak sahibi kentli Sünni sınıftı. Ayan ve eşraf ailelerin oluşturduğu bu geleneksel sınıfın sosyo-ekonomik ve siyasal gücü tam bir feodal görünüm arz eden toprak sistemi üzerindeki hâkimiyetine dayanmaktaydı. Bu sınıfa karşılık heterodoks

dini azınlıklar olarak tanımlanan Nusayri, Dürzi ve İsmaililer büyük arazilere sahip Sünni ailelerin topraklarında çalışan köylü sınıfını oluşturuyordu. Asimetrik ekonomik ilişkilerin yanı sıra Nusayrilerin ortodoks İslam'dan ciddi anlamda farklılaşan inançları dolayısıyla Sünniler tarafından "heretik" kabul edilmesi onların mezhep asabiyelerinin güçlenmesine yol açtı. Dolayısıyla hem kimliksel hem de sınıfsal ilişkiler bağlamında Sünniler ile Nusayriler arasında düşmanlık hislerinin ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

1946 sonrası dönemde Suriye siyasetini, Şamlı elitlerin kurduğu Ulusal Parti ile Halepli elitlerin liderliğini yaptığı Halk Partisi arasındaki rekabet şekillendiriyordu. Bu iki parti her ne kadar Arap milliyetçisi bir söyleme sahip olsa da, Sünnilerin bu partilerdeki ağırlığı, azınlıkların bu partilerle arasına mesafe koymasına neden oldu. Bu iki ana partinin dışında manda döneminde ortaya çıkmaya başlayan Baas Partisi modern Suriye tarihinde çok önemli bir rol oynayacaktı. Rum Ortodoks Mişel Eflak ile Sünni Müslüman Salah Bitar'ın resmi olarak 1947 yılında kurduğu Baas Partisi'nin seküler Arap milliyetçiliği ve toprak sistemini değiştirmeyi hedefleyen sosyalist ideolojisi partinin kısa zamanda özellikle kentli orta sınıf Sünniler ve kırsal tabanlı heterodoks dini azınlıklar için bir cazibe merkezine dönüşmesine yol açtı. Özellikle Nusayriler bir yandan seküler-milliyetçi Baas Partisi'ne üye olurken, diğer yandan daha 1920'lerden itibaren Fransızların teşvikleriyle orduya girmeye başlamıştı. Bu durum, özellikle askeri bürokraside Sünnilerin hegemonyasını kırarak bir toplumsal mobilizasyonun fitilini ateşleyecek ve 1963 yılında kentli Sünni elitlerin Suriye siyasetinden tasfiyesine yol açacaktı.

Suriye'de ordunun siyasete müdahale ederek 1949 yılında Ortadoğu'nun ilk askeri darbesini yapması, kentli orta sınıf ve kırsal sınıfın geleneksel aileler karşısında güçlenmesinin önünü açtı. Kentli Sünni elitlerin liberal ekonomi politikalarına karşı bu sınıflar toplumsal yeniden bölüşüm, toprak reformu ve devlet odaklı ekonomik kalkınma gibi taleplerde bulunuyordu. Baas Partisi, kısa sürede heterodoks kırsal sınıf ile kentli orta sınıfın ittifak yaptığı ve geleneksel Sünni elitlere karşı geliştirdikleri radikal söylemlerin taşıyıcı gücüne dönüştü. Baas Partisi girdiği ilk seçimlerde pek bir varlık gösteremese de 1954 seçimlerinde parlamentoda 22 sandalye kazanarak siyasal rüştünü

ispat etti. Parti, Suriye ile Mısır'ın birleşerek 1958'de modern Ortadoğu tarihinin ilk birleşik Arap devletini kurmasında katalizör rolü oynadı.

1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'nin kurulması her ne kadar Baas'ın geleneksel liderliğini oluşturan Eflak-Bitar kanadı için büyük bir başarı gibi görünse de, Nâsır'ın Baas Partisi'ni Suriye siyasetinden tasfiye etmesi parti liderliğine yönelik yeni bir dip dalganın ortaya çıkmasına yol açtı. Eflak ve Bitar'ın pragmatik politikalarını eleştiren ve "bölgeciler" olarak adlandırılan hizbin yanı sıra, bazı alt düzey Baasçılar parti içinde radikal Marksist bir söylem geliştirdiler. Yine bu dönemde, üç Nusayri askeri Baasçı Hafız Esad, Salah Cedid ve Muhammed Ümran'ın kurduğu Askeri Komite, parti içerisinde gücünü hissettirmeye başladı. 1961 yılında BAC'ın askeri bir darbe ile sona ermesi sadece Suriye siyasetini değil, orduyu da bir açmazla sürükledi. Nâsır'ın pan-Arap çağında ilk birleşik Arap devletini sonlandıran ayrılıkçı siyasetçiler ve ordu mensupları politika geliştirmekte zorlanıyordu.

1961 sonrasında ordu içindeki hizipsel mücadele o denli şiddetlenmişti ki hiçbir hizip doğrudan yönetimi üstlenmeye cesaret edemiyordu. Ordunun bu bölünmüşlüğü, 1963 yılına kadar geleneksel Sünni elitler liderliğinde sivil siyasetinin yaşamasını kolaylaştırdı. 1961-1963 yılları arasında Mısır ile yeniden birleşme ya da birleşmeme parantezine sıkışan Suriye siyaseti tam anlamıyla felç olmuştu. Bu ortamda, özellikle Şamlı ve Şamlı olmayan Sünni subaylar arasındaki rekabet nedeniyle orduda gerçekleştirilen tasfiye hareketleri, heterodoks azınlıkların, özellikle Nusayrilerin orduda güçlenmesine ve kritik noktaları ele geçirmesine neden oldu. 1920'lerde orduya girmeye başlayan ve 1950'lerin kaotik siyasal ortamında kendini yıpratmayan kırsal sınıfa mensup azınlık gruplar iktidarı ele geçirmek için uygun ortamı bu dönemde yakaladı.

1961 sonrasında yaşanan siyasal kargaşa sadece ordu ve siyaset kurumuna değil, aynı zamanda Baas Partisi'ne de yansımıştı. Nâsır'a ve BAC'ın yeniden kurulmasına yönelik Baas içerisinde farklı sesler yükselmekteydi. Eflak-Bitar liderliği birlikten yana iradelerini koysa da, radikal askeri ve sivil kanadın gücü partide belirginleşmeye başlamıştı. 8 Mart 1963 yılında Askeri Komite'nin başını çektiği Baasçı subaylar bir askeri darbe gerçekleştirdi. Darbe, geleneksel Sünni elitleri Suriye siyasetinden tasfiye ederken, özellikle kırsal tabanlı Nusayri azınlığın ülke siyasetindeki önlenemez yükselişini simgeliyordu. 1946-1963 yılları

arasında Suriye’de kimlik ve sınıf aidiyetleri etrafında yaşanan politik mücadele ve istikrarsızlık hiçbir zaman mezhepsel bir savaşa dönüşmedi. Suriye toplumunun mezhep temelli bölünmesi, kırsal tabanlı heterodoks inançlara sahip askeri Baasçıların ordu ve bürokrasi içerisinde mezhepçi politikalar izlemesi sonucunda ortaya çıktı. 1963-1970 yılları arasında Baas Partisi içerisinde yaşanan hizipsel mücadeleler ve partinin dönüşümü Hafız Esad’ı iktidara taşıyacaktı.

8 Mart darbesinden sonra bölge, kabile ve mezhep bağları, Suriye siyasetini şekillendiren en önemli dinamik haline geldi. Darbenin arkasındaki asıl güç olan Askeri Komite’nin üç üyesinden Salah Cedit Genelkurmay Başkanı, Hafız Esad Hava Kuvvetleri Komutanı, Muhammed Ümrân ise 70. Zırhlı Tugay’ın Komutanı oldu. Tasfiye edilen Sünni subayların yerine kırsal sınıfa mensup heterodoks azınlıkların getirilmesi, ordunun genetiğinin değişmesine yol açtı. Kasım 1963 tarihinde gerçekleştirilen Baas Kongresi’nde Askeri Komite ve genç radikal entelektüellerin Marksist-Leninist ideolojileri Baas doktrinine enjekte edildi. Bu gelişme, partinin yükselişini sağlayan kentli orta sınıf-kırsal sınıf koalisyonu arasında yaşanacak olan hizipsel çatışmanın habercisiydi. 8 Mart darbesi sonrasında Askeri Komite’nin iki önemli üyesi Sünni Emin el-Hafız ve Nusayri Salah Cedit arasında yaşanan güç mücadelesi beklenen çatışmanın fitilini ateşledi. Parti’nin geleneksel liderleri Eflak ve Bitar’ın el-Hafız’ı desteklemesiyle, kentli orta sınıf-kırsal sınıf çatışması artık su yüzüne çıkmıştı. Salah Cedit ve Hafız Esad’ın başını çektiği hizip, kendilerini gerçek Baasçı olarak tanımlıyor, geleneksel liderliği ‘sağcı’ olmakla suçluyordu. 23 Şubat 1966 tarihinde Salah Cedit’in öncülüğünde gerçekleştirilen kanlı darbe ile hizipsel mücadeleyi Nusayrilerin başını çektiği Askeri Komite kazandı.

1966 darbesi, Nusayrilerin Baas Partisi ve Suriye siyaseti üzerinde tamamen hâkimiyet kurması ile sonuçlandı. Darbe sonrası Hafız Esad yeni kabinede Savunma Bakanlığı görevini üstlenirken, Cedit perde arkasında kalmayı tercih etti. Avraham Ben-Tzur’un kavramsallaştırmasıyla ifade edecek olursak 1966 darbesinden sonra Baas Partisi tam anlamıyla “neo-Baas” partisine dönüştü. Nusayrilerin mutlak kontrolündeki parti, katı bir devletçilik ve Maoculuktan esinleniyordu. Nitekim neo-Baas darbesi sonrası Suriye’yi terk etmek zorunda kalan Mişel Eflak “*partimi tanıyamıyorum!*” açıklamasını yaparken, Salah Bitar “Suriye’de Baasçı politikaların sona erdiğini” ifade etmiştir. Kentli Sünni elitlerin, Eflak-Bitar liderliğinin ve Sünni

Suriye toplumunun mezhep temelli bölünmesi, kırsal tabanlı heterodoks inançlara sahip askeri Baasçıların ordu ve bürokrasi içerisinde mezhepçi politikalar izlemesi sonucunda ortaya çıktı.

Baasçıların tasfiyesinden sonra iki yoldaş Salah Cedit ile Hafız Esad arasında Suriye tarihinin son hizipsel mücadelesi yaşandı. Cedit’in 1966’dan sonra izlediği radikal sol politikalar ve maceracı dış politika, Esad ile arasında soğuk rüzgârlar esmesine yol açmıştı. Cedit, Baas’ın sivil kanadı üzerindeki etkisini artırırken; Esad, askeri kanat üzerindeki hâkimiyetini pekiştirdi. İki Nusayri Baasçı arasında yaşanan son mücadele, Esad’ın 13 Kasım 1970 tarihinde modern Suriye tarihinin son askeri darbesini yaparak eski yoldaşlarını tasfiye etmesi ve iktidarı tamamen ele geçirmesi ile sonuçlandı.

Hafız Esad Rejimi

Hafız Esad rejimi, Suriye’nin kendi özgül koşulları içerisinde doğmuştur. Bu yapının ortaya çıkışını anlayabilmek için Suriye toplumunun kimlik-sınıf ekseninde bölünmesinin ve Baas Partisi’nin geçirdiği dönüşüm süreçlerinin analiz edilmesi elzemdir. Esad’ın kurumsallaştırdığı rejimi, “ortodoks” Baas’tan ziyade “neo”Baas’ın bir devamı olarak görmek daha doğru olacaktır. Esad, her ne kadar iktidarının ilk dönemlerinde alt sınıftan gelen bazı Sünnileri ve Şam burjuvazisini sisteme entegre etse de Nusayrilerin 1963 darbesiyle başladığı iktidar yürüyüşünü sonuca ulaştırmıştır. Muhalif hiçbir odağın ortaya çıkmasına izin vermeyen Esad, 1946-1963 yılları arasındaki istikrarsız, fakat demokratik sistemin yerine istikrarlı fakat otoriter bir rejim inşa etmeyi tercih etmiştir. Bu istikrarın sigortası ise yüzyıllar sonra ilk kez siyasal sistemin merkezine taşınan, ordu ve güvenlik güçlerinin kilit noktalarına yerleştirilen Nusayriler olmuştur. Esad’ın kişi kültüne ve Nusayri hegemonyasına muhalefet etme cesareti gösteren bütün gruplar, rejim tarafından bastırılmıştır. Beşar Esad’ın Arap Baharı sürecinde uyguladığı politikalarını rejimin kodlarıyla okumak Suriye Krizi’ni anlamamızı kolaylaştıracaktır. ○

Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi